

دانشگاه سمنان

دانشکده گردشگری و کویرشناسی

گروه جهانگردی

پایان نامه:

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته مدیریت جهانگردی - برنامه ریزی و توسعه

عنوان:

مدیریت گردشگری پایدار در ذخیره گاه زیست کره توران
(استان سمنان)

استاد راهنما:

دکتر سعید خداییان

استاد مشاور:

دکتر علی اکبر امین بیدختی

اساتید داور:

دکتر عظیم زارعی

دکتر محمد همتی

پژوهش گر:

محسن کوشکی

ماه و سال

بهمن ۱۳۹۱

چکیده

صنعت گردشگری به عنوان یکی از بزرگترین صنایع جهان در حال حاضر نیازمند مدیریت یکپارچه‌ای می‌باشد تا بتواند به اهداف خود در چارچوب توسعه پایدار دست یابد. به کارگیری این شیوه از مدیریت در صنعت گردشگری و خصوصاً اکوتوریسم، نیازمند در اختیار داشتن ابزار و روش‌های مناسب مدیریت پایدار است که سیستم پایش پایداری گردشگری بخش مهمی از آن به شمار می‌رود.

در این پژوهش، مؤلفه‌ها و شاخص‌های گردشگری پایدار بر اساس ادبیات گذشته و نظر کارشناسان و خبرگان برای سنجش پایداری اکوتوریسم در ذخیره‌گاه زیست‌کره توران به کار گرفته شده است. مطالعه میدانی از طریق پرسش‌نامه و مصاحبه در جامعه گردشگران، مردم محلی و تسهیل‌گران صنعت گردشگری با استفاده از نمونه‌گیری باطبقه‌بندی بر اساس هزینه ثابت انجام شد. برای تحلیل داده‌ها از روش‌های آماری استفاده شده است.

نتایج نشان می‌دهد که هر سه بعد گردشگری پایدار (زیست محیطی، اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی) با هم رابطه مثبت و معنادار دارند. بعد اجتماعی- فرهنگی در حال حاضر در وضعیت مناسب‌تری از سایر ابعاد قرار دارد و پس از آن بعد اقتصادی و در آخر بعد اکولوژیک قرار دارد.

در حال حاضر، فعالیت‌های متنوع گردشگری با توجه به پتانسیل بالای منطقه در آن برنامه‌ریزی و اجرا نمی‌شود و موقعیت فعلی منطقه از نظر هر سه بعد زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی- فرهنگی وضعیت ناپایداری دارد که می‌بایست با طرح‌ریزی راهبردهای مدیریت پایدار گردشگری و اجرای برنامه‌های عملی به سمت تبدیل آن به مقصدی مناسب در سطح ملی و منطقه‌ای تلاش شود.

واژگان کلیدی: گردشگری پایدار، اکوتوریسم، ذخیره‌گاه زیست‌کره

سپاسگزاری

تشکر و قدردانی از جناب آقای دکتر خداییان به جهت راهنمایی‌های ارزنده، نقطه نظرات سودمند و همراهی صمیمانه ایشان در مراحل انجام پایان‌نامه و در طول دوره کارشناسی ارشد

سپاس از جناب آقای دکتر امین بیدختی که با نظرات مفید و مشاوره دلسوزانه شان مرا در مراحل انجام پایان‌نامه و در طول دوره کارشناسی ارشد یاری نمودند.

تشکر و قدردانی از داوران محترم که با وجود مشغله فراوان، با توصیه‌های خود به غنای این پایان‌نامه افزودند.

سپاس از کلیه اعضای هیأت علمی دانشکده گردشگری و کویرشناسی دانشگاه سمنان

سپاس از کلیه مسئولان و کارشناسان سازمان محیط زیست کشور، اداره کل حفاظت محیط زیست استان سمنان، کمیته ملی طبیعت گردی، اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان سمنان، اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری شهرستان شاهرود، به ویژه آقایان صانعی، پورحسینی و اسلام پناه به پاس راهنمایی‌ها و کمک‌های ارزنده ایشان

سپاس از خانواده‌ام که حمایت‌ها و زحمات ایشان در طول دوران زندگی، برترین پشتوانه‌ام بوده است.

سپاس از خانواده همسرم به پاس همراهی و تشویق‌های ایشان در طول دوره کارشناسی ارشد

سپاس از همسر عزیزم خانم فرشته غلامی که در کلیه مراحل انجام این پایان‌نامه و دوره کارشناسی ارشد یار و همراهم بودند.

و سپاس از همه کسانی که به نوعی در زندگی و دوران تحصیلی‌ام تأثیرگذار بوده و هستند.

«فهرست مطالب»

فصل اول : کلیات پژوهش	
۱-۱- مقدمه	۱
۲-۱- بیان موضوع و مسئله	۲
۳-۱- اهمیت و ضرورت موضوع پژوهش	۴
۱-۳-۱- ضرورت انجام پژوهش از نظر مبانی نظری	۴
۲-۳-۱- ضرورت انجام پژوهش از نظر کاربردی	۴
۴-۱- اهداف	۵
۱-۴-۱- اهداف اصلی	۵
۲-۴-۱- اهداف فرعی	۵
۵-۱- سؤالات و فرضیه‌ها	۵
۱-۵-۱- سؤالات	۵
۲-۵-۱- فرضیات	۶
۶-۱- روش‌شناسی	۶
۱-۶-۱- نوع پژوهش	۶
۲-۶-۱- ابزار سنجش	۶
۳-۶-۱- روش تجزیه و تحلیل داده‌ها	۷
۷-۱- قلمرو تحقیق و دوره زمانی انجام پژوهش	۷
۱-۷-۱- قلمرو موضوعی	۷
۲-۷-۱- قلمرو مکانی	۷
۳-۷-۱- قلمرو زمانی	۸
۸-۱- مشکلات تحقیق	۸
۹-۱- شرح اصطلاحات مفهومی و عملیاتی	۸

فصل دوم : مبانی نظری تحقیق

۱-۲- مقدمه	۱۲
۲-۲- مبانی نظری پژوهش	۱۲
۱-۲-۲- گردشگری	۱۲

- ۱۳-۲-۲- اثرات گردشگری ۱۳
- ۱۶-۲-۲- گردشگری مبتنی بر طبیعت (طبیعت‌گردی) ۱۶
- ۱۷-۲-۲- تفرج متمرکز و تفرج گسترده ۱۷
- ۱۷-۲-۲- توسعه پایدار ۱۷
- ۱۹-۲-۲- اکوتوریسم ۱۹
- ۲۱-۲-۲- گردشگری پایدار ۲۱
- ۲۴-۲-۲- مناطق حفاظت‌شده و پارک ملی ۲۴
- ۲۸-۲-۲- فرصت‌های بالقوه اکوتوریسم در مناطق حفاظت‌شده ۲۸
- ۲۹-۲-۲- تهدیدات بالقوه اکوتوریسم در مناطق حفاظت‌شده ۲۹
- ۳۰-۲-۲- لزوم برنامه‌ریزی اکوتوریسم در مناطق حفاظت‌شده ۳۰
- ۳۱-۲-۲- ذخیره‌گاه زیست کره ۳۱
- ۳۲-۲-۲- نقش شاخص‌های پایش گردشگری پایدار ۳۲
- ۳۵-۲-۲- انواع معیارها و شاخص‌های اندازه‌گیری توسعه پایدار ۳۵
- ۳۷-۲-۲- ویژگی معیارها و شاخص‌های اندازه‌گیری توسعه پایدار ۳۷
- ۳۸-۲-۲- دسته‌بندی شاخص‌های پایش گردشگری پایدار ۳۸
- ۳۸-۲-۲- شاخص‌های زیست محیطی ۳۸
- ۴۰-۲-۲- شاخص‌های اجتماعی - فرهنگی ۴۰
- ۴۲-۲-۲- شاخص‌های اقتصادی ۴۲
- ۴۳-۲- پیشینه پژوهش ۴۳**
- ۴۵-۲- ویژگی‌های محیطی منطقه مورد مطالعه ۴۵**
- ۴۵-۲-۴-۱- محیط طبیعی و اجزای آن ۴۵
- ۴۵-۲-۴-۱-۱- قلمرو جغرافیایی و مختصات کلی محدوده مورد مطالعه ۴۵
- ۴۷-۲-۴-۲- زمین‌شناسی ۴۷
- ۴۸-۲-۴-۳- ویژگی‌های اقلیمی ۴۸
- ۴۹-۲-۴-۴- ژئومورفولوژی ۴۹
- ۵۱-۲-۴-۵- منابع آب ۵۱
- ۵۲-۲-۴-۲- محیط بیولوژیک و اجزای آن ۵۲
- ۵۲-۲-۴-۱- پوشش گیاهی ۵۲
- ۵۳-۲-۴-۲- حیات وحش ۵۳
- ۵۷-۲-۴-۳- محیط انسانی و اجزای آن ۵۷
- ۵۷-۲-۴-۱- ویژگی‌های جمعیتی ۵۷
- ۵۹-۲-۴-۲- ویژگی‌های اقتصادی ۵۹
- ۶۲-۲-۵- جاذبه‌های گردشگری منطقه مورد مطالعه ۶۲**
- ۶۲-۲-۵-۱- جاذبه‌های طبیعی ۶۲

- ۶۲.....۱-۱-۵-۲ اشکال ژئومورفولوژیک
- ۶۷.....۲-۱-۵-۲ محیط بیولوژیک
- ۷۱.....۲-۵-۲ جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی

..... فصل سوم: روش تحقیق

- ۷۵.....۱-۳-۱ مقدمه
- ۷۶.....۲-۳-۲ روش پژوهش
- ۷۷.....۳-۳-۳ متغیرهای پژوهش
- ۷۷.....۴-۳-۴ جامعه و نمونه
- ۷۹.....۵-۳-۵ روش گردآوری داده‌ها و اطلاعات
- ۸۰.....۶-۳-۶ روش اندازه‌گیری داده‌ها
- ۸۰.....۱-۶-۳ پرسشنامه
- ۸۱.....۲-۶-۳ مقیاس اندازه‌گیری داده‌ها
- ۸۳.....۷-۳-۷ روایی و پایایی پرسشنامه
- ۸۳.....۱-۷-۳ روایی
- ۸۴.....۲-۷-۳ پایایی
- ۸۶.....۸-۳-۸ روش تجزیه و تحلیل داده‌ها
- ۸۷.....۱-۸-۳ آزمون مقایسه میانگین
- ۸۸.....۲-۸-۳ آزمون فریدمن و آنالیز واریانس
- ۹۰.....۳-۸-۳ آزمون همبستگی
- ۹۱.....۴-۸-۳ تحلیل عاملی
- ۹۲.....۹-۳-۹ خلاصه مباحث

..... فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده‌ها

- ۹۵.....۱-۴-۱ مقدمه
- ۹۵.....۲-۴-۲ بررسی شاخص‌های دموگرافیک و سؤالات توصیفی
- ۹۵.....۱-۲-۴ بررسی توزیع فراوانی پاسخ‌سؤالات بخش عمومی - جامعه محلی
- ۱۰۰.....۲-۲-۴ بررسی توزیع فراوانی پاسخ‌سؤالات بخش عمومی - تسهیل‌گران
- ۱۰۳.....۴-۲-۴ بررسی توزیع فراوانی پاسخ‌سؤالات بخش عمومی - گردشگران

۳-۴- آمار استنباطی ۱۱۱

۱-۳-۴- آزمون مقایسه میانگین برای تعیین جهت پاسخها ۱۱۱

۲-۳-۴- آزمون پیرسون برای بررسی رابطه مؤلفه‌ها و ابعاد پایداری گردشگری ۱۱۶

۳-۳-۴- آزمون فریدمن برای رتبه‌بندی مؤلفه‌ها و ابعاد گردشگری پایدار ۱۱۸

۴-۳-۴- آنالیز واریانس برای مقایسه ابعاد گردشگری پایدار از نظر پاسخگویان ۱۲۱

۴-۴- بررسی فرضیات ۱۲۹

۱-۴-۴- فرضیه اول ۱۲۹

۲-۴-۴- فرضیه دوم ۱۳۰

۳-۴-۴- فرضیه سوم ۱۳۴

فصل پنجم: نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۱-۵- مقدمه ۱۴۰

۲-۵- یافته‌های پژوهش ۱۴۰

۳-۵- پیشنهادات برای تحقیقات آتی ۱۴۲

۴-۵- پیشنهادات کاربردی ۱۴۲

۵-۵- نتیجه‌گیری ۱۴۴

منابع ۱۴۴

پیوست‌ها: پرسشنامه جامعه محلی ۱۴۴

پیوست‌ها: پرسشنامه گردشگر ۱۴۴

پیوست‌ها: پرسشنامه تسهیل‌گران ۱۴۴

«فهرست جداول»

- جدول شماره ۱-۱- تعاریف عملیاتی متغیرهای پژوهش و منابع آن‌ها در پرسشنامه‌ها ۱۰
- جدول ۱-۲- اثرات محیط زیستی توسعه توریسم ۱۴
- جدول ۲-۲- اثرات اقتصادی توسعه توریسم ۱۵
- جدول ۳-۲- اثرات اجتماعی و فرهنگی توسعه توریسم ۱۶
- جدول ۴-۲- شاخص‌های گردشگری پایدار از دیدگاه سازمان جهانی جهانگردی ۳۶
- جدول شماره ۱-۳- نحوه تخصیص حجم نمونه به هر یک از طبقات ۷۹
- جدول شماره ۲-۳- فرآیند گردآوری داده‌ها ۸۰
- جدول شماره ۳-۳- آلفای کرونباخ مربوط به سؤالات پرسشنامه‌ها ۸۶
- جدول شماره ۴-۳- متدولوژی انجام پژوهش ۹۳
- جدول شماره ۱-۴- توزیع فراوانی متغیر جنسیت در گروه جامعه محلی ۹۶
- جدول شماره ۲-۴- توزیع فراوانی متغیر تحصیلات در گروه جامعه محلی ۹۶
- جدول شماره ۳-۴- توزیع فراوانی متغیر بومی بودن در گروه جامعه محلی ۹۶
- جدول شماره ۴-۴- توزیع فراوانی وضعیت اشتغال در گروه جامعه محلی ۹۷
- جدول شماره ۵-۴- توزیع فراوانی وضعیت اشتغال در بخش گردشگری گروه جامعه محلی ۹۸
- جدول شماره ۶-۴- آماره‌های توصیفی متغیر سن پاسخگویان در جامعه محلی ۹۹
- جدول شماره ۷-۴- توزیع فراوانی متغیر سن طبقه‌بندی شده جامعه محلی ۹۹
- جدول شماره ۸-۴- توزیع فراوانی متغیر جنسیت در گروه تسهیل‌گران ۱۰۰
- جدول شماره ۹-۴- توزیع فراوانی متغیر تحصیلات در گروه تسهیل‌گران ۱۰۰
- جدول شماره ۱۰-۴- توزیع فراوانی متغیر بومی بودن در گروه تسهیل‌گران ۱۰۱
- جدول شماره ۱۱-۴- توزیع فراوانی وضعیت اشتغال تسهیل‌گران ۱۰۲
- جدول شماره ۱۲-۴- آماره‌های توصیفی متغیر سن پاسخگویان در گروه تسهیل‌گران ۱۰۳
- جدول شماره ۱۳-۴- توزیع فراوانی متغیر سن طبقه‌بندی شده گروه تسهیل‌گران ۱۰۳
- جدول شماره ۱۴-۴- توزیع فراوانی متغیر جنسیت در گروه گردشگران ۱۰۴
- جدول شماره ۱۵-۴- توزیع فراوانی متغیر تحصیلات در گروه گردشگران ۱۰۴
- جدول شماره ۱۶-۴- توزیع فراوانی شهر گردشگران ۱۰۶
- جدول شماره ۱۷-۴- توزیع فراوانی وضعیت اشتغال در گروه گردشگران ۱۰۶
- جدول شماره ۱۸-۴- آماره‌های توصیفی متغیر سن گردشگران ۱۰۷
- جدول شماره ۱۹-۴- توزیع فراوانی متغیر سن طبقه‌بندی شده گردشگران ۱۰۷
- جدول شماره ۲۰-۴- توزیع فراوانی نوع مسافرت در گروه گردشگران ۱۰۸
- جدول شماره ۲۱-۴- توزیع فراوانی نوع محل اقامت گردشگران ۱۰۸

- جدول شماره ۴-۲۲- آماره‌های توصیفی متغیرهای تکرار بازدید، مدت اقامت و حجم گروه ۱۰۹
- جدول شماره ۴-۲۳- توزیع فراوانی فعالیت‌های انجام شده توسط گردشگران ۱۱۱
- جدول شماره ۴-۲۴- آماره‌های توصیفی مؤلفه‌های گردشگری پایدار ۱۱۵
- جدول شماره ۴-۲۵- خروجی آزمون میانگین مؤلفه‌های گردشگری پایدار با عدد ۳ ۱۱۵
- جدول شماره ۴-۲۶- ماتریس همبستگی مؤلفه‌های گردشگری پایدار ۱۱۷
- جدول شماره ۴-۲۷- ماتریس همبستگی ابعاد گردشگری پایدار ۱۱۸
- جدول شماره ۴-۲۸- میانگین رتبه‌ها در آزمون فریدمن مؤلفه‌های گردشگری پایدار ۱۱۹
- جدول شماره ۴-۲۹- خروجی آزمون فریدمن مؤلفه‌های گردشگری پایدار ۱۱۹
- جدول شماره ۴-۳۰- میانگین رتبه‌ها در آزمون فریدمن ابعاد گردشگری پایدار ۱۲۰
- جدول شماره ۴-۳۱- خروجی آزمون فریدمن مؤلفه‌های گردشگری پایدار ۱۲۰
- جدول شماره ۴-۳۲- آماره‌های توصیفی مؤلفه‌های گردشگری پایدار ۱۲۱
- جدول شماره ۴-۳۳- آماره‌های توصیفی ابعاد گردشگری پایدار ۱۲۲
- جدول شماره ۴-۳۴- خروجی توصیفی آنالیز واریانس وضعیت موجود بعد اکولوژیک ۱۲۳
- جدول شماره ۴-۳۵- خروجی آنالیز واریانس بعد اکولوژیک ۱۲۴
- جدول شماره ۴-۳۶- مقایسه چندگانه میانگین وضعیت موجود بعد اکولوژیک ۱۲۴
- جدول شماره ۴-۳۷- خروجی توصیفی آنالیز واریانس وضعیت موجود بعد اجتماعی فرهنگی ۱۲۶
- جدول شماره ۴-۳۸- خروجی آنالیز واریانس بعد اجتماعی - فرهنگی ۱۲۶
- جدول شماره ۴-۳۹- مقایسه چندگانه میانگین وضعیت موجود بعد اجتماعی - فرهنگی ۱۲۷
- جدول شماره ۴-۴۰- خروجی توصیفی آنالیز واریانس وضعیت موجود بعد اقتصادی ۱۲۷
- جدول شماره ۴-۴۱- خروجی آنالیز واریانس بعد اقتصادی ۱۲۸
- جدول شماره ۴-۴۲- مقایسه چندگانه میانگین وضعیت موجود بعد اجتماعی - فرهنگی ۱۲۹
- جدول شماره ۴-۴۳- آماره‌های توصیفی ابعاد گردشگری پایدار ۱۳۰
- جدول شماره ۴-۴۴- خروجی آزمون مقایسه میانگین دو طرفه ابعاد گردشگری پایدار ۱۳۰
- جدول شماره ۴-۴۵- آماره‌های توصیفی پیشبرد اکوتوریسم و حفاظت اکوسیستم ۱۳۲
- جدول شماره ۴-۴۶- نتایج مقایسه مؤلفه‌های پیشبرد اکوتوریسم و حفاظت اکوسیستم ۱۳۲
- جدول شماره ۴-۴۷- نتایج همبستگی مؤلفه‌های پیشبرد اکوتوریسم و حفاظت اکوسیستم ۱۳۳
- جدول شماره ۴-۴۸- آماره‌های توصیفی مؤلفه‌های پیشبرد اکوتوریسم و ظرفیت تحمل ۱۳۳
- جدول شماره ۴-۴۹- نتایج مقایسه مؤلفه‌های پیشبرد اکوتوریسم و ظرفیت تحمل ۱۳۳
- جدول شماره ۴-۵۰- نتایج همبستگی مؤلفه‌های پیشبرد اکوتوریسم و ظرفیت تحمل ۱۳۴
- جدول شماره ۴-۵۱- آماره‌های توصیفی گردشگری پایدار ۱۳۶
- جدول شماره ۴-۵۲- نتایج مقایسه میانگین گردشگری پایدار با مقدار متوسط ۳ ۱۳۷

«فهرست اشکال و نمودارها»

- شکل ۱-۲-۱- کاربران صنعت گردشگری..... ۱۴
- شکل ۲-۲-۲- نمودار ابعاد و سطوح توسعه پایدار..... ۱۸
- شکل ۳-۲-۳- پنج ضلعی مولر..... ۲۲
- شکل شماره ۱-۴-۱- نمودار دایره‌ای توزیع جنسیت پاسخگویان در جامعه محلی..... ۹۶
- شکل شماره ۲-۴-۲- نمودار دایره‌ای توزیع تحصیلات پاسخگویان در جامعه محلی..... ۹۷
- شکل شماره ۳-۴-۳- نمودار دایره‌ای توزیع بومی بودن پاسخگویان در جامعه محلی..... ۹۷
- شکل شماره ۴-۴-۴- نمودار میله‌ای توزیع فراوانی وضعیت اشتغال در جامعه محلی..... ۹۸
- شکل شماره ۵-۴-۵- نمودار میله‌ای توزیع فراوانی اشتغال در بخش گردشگری جامعه محلی..... ۹۸
- شکل شماره ۷-۴-۷- نمودار دایره‌ای توزیع جنسیت پاسخگویان در گروه تسهیل‌گران..... ۱۰۰
- شکل شماره ۸-۴-۸- نمودار دایره‌ای توزیع تحصیلات پاسخگویان در گروه تسهیل‌گران..... ۱۰۱
- شکل شماره ۹-۴-۹- نمودار دایره‌ای توزیع بومی بودن پاسخگویان در گروه تسهیل‌گران..... ۱۰۱
- شکل شماره ۱۰-۴-۱۰- نمودار میله‌ای توزیع فراوانی نوع اشتغال و فعالیت تسهیل‌گران..... ۱۰۲
- شکل شماره ۱۱-۴-۱۱- نمودار بافت‌نگار توزیع سن پاسخگویان در جامعه محلی..... ۱۰۳
- شکل شماره ۱۲-۴-۱۲- نمودار دایره‌ای توزیع جنسیت پاسخگویان در گروه گردشگران..... ۱۰۴
- شکل شماره ۱۳-۴-۱۳- نمودار دایره‌ای توزیع تحصیلات پاسخگویان در گروه گردشگران..... ۱۰۵
- شکل شماره ۱۴-۴-۱۴- نمودار میله‌ای شهرهای گردشگران..... ۱۰۵
- شکل شماره ۱۵-۴-۱۵- نمودار دایره‌ای توزیع فراوانی وضعیت اشتغال گردشگران..... ۱۰۷
- شکل شماره ۱۶-۴-۱۶- نمودار بافت‌نگار توزیع سن پاسخگویان در جامعه محلی..... ۱۰۸
- شکل شماره ۱۷-۴-۱۷- نمودار دایره‌ای توزیع فراوانی نوع سفر گردشگر..... ۱۰۹
- شکل شماره ۱۸-۴-۱۸- نمودار میله‌ای توزیع فراوانی نوع اقامت گردشگران..... ۱۰۹
- شکل شماره ۱۹-۴-۱۹- نمودار میله‌ای مشارکت گردشگران در فعالیت‌های گردشگری منطقه..... ۱۱۰
- شکل شماره ۲۰-۴-۲۰- نمودار Q-Q نرمال سلامت و حفاظت اکوسیستم..... ۱۱۲
- شکل شماره ۲۱-۴-۲۱- نمودار Q-Q نرمال پیشبرد اکوتوریسم..... ۱۱۲
- شکل شماره ۲۶-۴-۲۶- نمودار Q-Q نرمال مشارکت مردمی و ایجاد آگاهی..... ۱۱۳
- شکل شماره ۲۷-۴-۲۷- نمودار جعبه‌ای مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده گردشگری پایدار..... ۱۱۴
- شکل شماره ۲۸-۴-۲۸- نمودار راداری میانگین وضعیت موجود مؤلفه‌های گردشگری پایدار..... ۱۲۲
- شکل شماره ۲۹-۴-۲۹- نمودار راداری وضعیت موجود ابعاد گردشگری پایدار..... ۱۲۲
- شکل شماره ۳۰-۴-۳۰- نمودار جعبه‌ای بعد اکولوژیک به تفکیک سه گروه..... ۱۲۳
- شکل شماره ۳۱-۴-۳۱- نمودار جعبه‌ای بعد اجتماعی - فرهنگی به تفکیک سه گروه..... ۱۲۵
- شکل شماره ۳۲-۴-۳۲- نمودار جعبه‌ای بعد اقتصادی به تفکیک سه گروه..... ۱۲۸

- شکل شماره ۴-۳۳- نمودار پراکنش مؤلفه پیشبرد اکوتوریسم و سلامت اکوسیستم ۱۳۱
- شکل شماره ۴-۳۴- مدل تخمین استاندارد متغیر گردشگری پایدار ۱۳۵
- شکل شماره ۴-۳۵- مدل اعداد معناداری متغیر گردشگری پایدار ۱۳۵
- شکل شماره ۴-۳۶- نمودار Q-Q نرمال گردشگری پایدار ۱۳۶
- شکل شماره ۴-۳۷- نمودار جعبه‌ای گردشگری پایدار ۱۳۷

«فهرست عکس‌ها»

- عکس ۱-۲- اراضی دشتی مجموعه مورد حفاظت توران ۴۹
- عکس ۲-۲- نمونه‌ای از عوارض طبیعی منطقه ۵۰
- عکس ۳-۲- کال شور ۵۱
- عکس ۴-۲- پوشش گیاهی منطقه ۵۳
- عکس ۵-۲- یوز آسیایی یکی از گونه‌های شاخص پستانداران منطقه ۵۴
- عکس ۶-۲- گور آسیایی یکی از گونه‌های شاخص پستانداران منطقه ۵۵
- عکس ۷-۲- زاغ بور یکی از گونه‌های شاخص پرندگان منطقه ۵۶
- عکس ۸-۲- بالا بودن میانگین سنی جامعه محلی - روستای قلعه بالا ۵۹
- عکس ۹-۲- دامداری سنتی در منطقه - روستای دزیان ۶۰
- عکس ۱۰-۲- پرورش شتر در منطقه - روستای رضاآباد ۶۰
- عکس ۱۱-۲- فرآوری محصولات کشاورزی به روش سنتی در منطقه - روستای دزیان ۶۱
- عکس ۱۲-۲- فروش صنایع دستی در منطقه - روستای رضاآباد ۶۱
- عکس ۱۳-۲- ارتفاعات قلعه بالا ۶۲
- عکس ۱۴-۲- تپه ماهورهای منطقه توران ۶۳
- عکس ۱۵-۲- تپه‌های ماسه‌ای - اطراف رضاآباد ۶۴
- عکس ۱۶-۲- مجاورت تپه‌های ماسه‌ای و تپه‌های سنگی - اطراف روستای رضاآباد ۶۴
- عکس ۱۷-۲- نمونه‌ای از فرسایش آبی (کلوز) - کال شور منطقه توران ۶۵
- عکس ۱۸-۲- فرسایش آبی (گالی)، کال شور - اطراف رضاآباد ۶۵
- عکس ۱۹-۲- کلاته ماجراد ۶۶
- عکس ۲۰-۲- گیاه آنغوزه ۶۸
- عکس ۲۱-۲- کل و بز - ماجراد ۶۹
- عکس ۲۲-۲- سایت نگهداری گور و یوز ایرانی - دلبر ۶۹
- عکس ۲۳-۲- نمونه‌ای از گونه‌های خزندگان منطقه ۷۰
- عکس ۲۴-۲- نمونه‌ای از گونه‌های خزندگان منطقه ۷۰
- عکس ۲۵-۲- نمونه‌ای از گونه‌های پرندگان منطقه ۷۱
- عکس ۲۶-۲- نمونه‌ای از کاروانسراهای منطقه ۷۲
- عکس ۲۷-۲- معماری مناطق گرم و خشک - رضاآباد ۷۲
- عکس ۲۸-۲- رقص محلی منطقه ۷۳
- عکس ۲۹-۲- عشایر منطقه - روستای رضاآباد ۷۳

«فهرست نقشه‌ها»

- نقشه ۱-۲- موقعیت مجموعه مورد حفاظت توران در تقسیمات سیاسی کشور ۴۵
- نقشه ۲-۲- نقشه عمومی مجموعه مورد حفاظت توران ۴۶
- نقشه ۳-۲- موقعیت طبقات حفاظتی مجموعه مورد حفاظت توران ۴۶
- نقشه ۴-۲- زمین‌شناسی مجموعه مورد حفاظت توران ۴۷
- نقشه ۵-۲- متوسط دمای سالانه مجموعه مورد حفاظت توران ۴۸
- نقشه ۶-۲- متوسط بارندگی سالانه مجموعه مورد حفاظت توران ۴۹
- نقشه ۷-۲- حساسیت به فرسایش مجموعه مورد حفاظت توران ۵۰
- نقشه ۷-۲- نفوذپذیری مجموعه مورد حفاظت توران ۵۱
- نقشه ۹-۲- موقعیت جغرافیایی آبشخورهای حیوانات وحشی در مجموعه مورد حفاظت توران ۵۲
- نقشه ۱۰-۲- پراکندگی یوز و گربه شنی در منطقه ۵۴
- نقشه ۱۱-۲- پراکندگی بزوجه و گورخر در منطقه ۵۵
- نقشه ۱۲-۲- پراکندگی هوبره و زاغ بور در منطقه ۵۷
- نقشه ۱۳-۲- راهنمای روستاهای منطقه ۵۸
- نقشه ۱۴-۲- راهنمای محدوده عشایر منطقه ۵۸

فصل اول : کلیات پژوهش

هدف این فصل ارائه کلیات تحقیق است که شامل بیان مسئله، هدف و علت انتخاب موضوع تحقیق، سؤالات تحقیق، و تعاریف عملیاتی است. مطالب فصل‌های بعد متناسب با این فصل و با توجه به سؤالات تحقیق تنظیم شده است.

1-1 - مقدمه

گردشگری در سالیان اخیر به دلیل وجود تقاضای زیاد برای سفر و توسعه صنعت حمل و نقل، رشد چشمگیری داشته است به گونه‌ای که به یکی از سه صنعت پرمفعت جهان به لحاظ اقتصادی تبدیل شده است. این رشد چشمگیر سبب بروز اثرات مختلف و متفاوتی در مقاصد گردشگری شده است که عمده‌ترین این اثرات در سه حوزه اقتصادی، زیست محیطی و اجتماعی - فرهنگی می‌باشند. این اثرات هم به صورت بالقوه و هم به صورت بالفعل مقاصد را تحت تأثیر قرار می‌دهد و نتایج مثبت و منفی از خود به جای می‌گذارد.

گردشگری مبتنی بر طبیعت نوع خاصی از گردشگری است که بر استفاده از منابع طبیعی جهت فعالیت‌های فراغتی متمرکز است. با توجه به آنچه در خصوص اثرات گردشگری گفته شد و شکننده بودن محیط‌های طبیعی به لحاظ اکولوژیک و حساسیت خاص جوامع ساکن در این محیط‌ها، بهره‌برداری از این گونه منابع با دشواری‌های خاص روبرو است. در سالیان اخیر، از سویی مناطق حفاظت‌شده و پارک‌های ملی به عنوان مقاصد اصلی گردشگری مبتنی بر طبیعت مورد توجه قرار گرفته‌اند و از سوی دیگر، گردشگری پایدار جهت بهینه کردن استفاده از منابع طبیعی معرفی شده و توسعه یافته است. گردشگری پایدار که نه نوع خاصی از گردشگری بلکه رویکرد جدیدی به گردشگری است، اشاره به این نکته دارد که می‌توان مقاصد گردشگری را به گونه‌ای مدیریت کرد که علاوه بر حفظ منابع و ارزش‌های اکولوژیک و اجتماعی - فرهنگی، رضایت گردشگران را برآورده کرد و در عین حال برای جوامع محلی منفعت اقتصادی نیز به همراه آورد.

پیاده‌سازی مدیریت گردشگری پایدار و اتخاذ تصمیمات، راهبردها و برنامه‌های عملیاتی در مقاصد گردشگری نیازمند داشتن اطلاعات از ابعاد مختلف این صنعت و خصوصاً سه بعد زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی می‌باشد. برای اطلاع از وضعیت موجود و اولویت‌بندی برنامه‌ها و شناسایی نقاط بحرانی، شاخص‌هایی برای هر یک از ابعاد فوق تعریف می‌شود که وضعیت مدیریت گردشگری با استفاده از این شاخص‌ها پایش می‌شود و نقاط بحرانی و اقدامات اصلاحی شناسایی می‌گردد. البته این شاخص‌ها نه به عنوان راهی برای مدیریت پایدار یک مقصد بلکه به عنوان ابزارهایی برای مدیریت اثربخش مطرح می‌باشند.

1-2 - بیان موضوع و مسئله

در قرن بیستم، جهانی شدن سرمایه‌داری، جابجایی جمعیت و پیشرفت صنعت حمل و نقل و فناوری ارتباطات، به گردشگری کمک فراوانی در جهت تبدیل آن به یکی از بزرگترین صنایع نموده است (Choi & Sirakaya, 2006). گردشگری به مجموعه فعالیت‌های فردی در مکانی خارج از محل زندگی معمول، برای کمتر از یک دوره زمانی مشخص و با هدفی غیر از کسب درآمد از محل مورد بازدید گفته می‌شود (ضیایی، ۱۳۸۸، ص ۴). در عصر کنونی، اکوتوریسم به عنوان یکی از اصلی‌ترین شاخه‌های گردشگری مورد توجه قرار گرفته است. در واقع، اکوتوریسم سفر به مناطق حساس، بکر، سالم و معمولاً حفاظت شده می‌باشد. اکوتوریسم، برای گردشگر یک سفر آموزنده می‌باشد که درآمد آن صرف حفاظت محل شده و مستقیماً در رشد و توسعه اقتصادی و تقویت سیاسی جوامع محلی تأثیر گذاشته و موجب تکریم فرهنگ‌های گوناگون و حقوق بشر می‌گردد (رنجبر، ۱۳۸۷، ص ۵). اکوتوریسم راهکار اقتصادی مهمی برای استفاده پایدار از مناطق حفاظت شده ارائه داده و در تمامی نقاط جهان خصوصاً جوامع در حال توسعه به رشد خود ادامه می‌دهد (Cunha, 2010). شهرت اکوتوریسم در آن است که ابزار مناسبی را برای محافظت از نواحی ایجاد کرده، ارزش اقتصادی آنها را بالا برده، درآمدهای مستقیم و غیر مستقیم برای ذینفعان محلی ایجاد کرده و انگیزه جوامع محلی را در حفاظت از محیط زیست افزایش می‌دهد و از طرفی باعث ارتقاء فرهنگ استفاده پایدار از منابع طبیعی شده و منجر به کاهش تهدیدات جوامع زیستی می‌شود (رنجبر، ۱۳۸۷). گردشگری پایدار بر پایه مفهوم توسعه پایدار شکل گرفته است. توسعه پایدار، توسعه‌ای است که نیازهای زمان حال را با رعایت حقوق و توانایی نسل آیند برای مواجه شدن با نیازهای آن برهه زمانی برطرف می‌سازد (طالقانی، ۱۳۸۷، ص ۴۹). سازمان جهانی گردشگری نیز، گردشگری پایدار را به عنوان راهکاری برای بهبود کیفیت جوامع محلی، ایجاد تجربیات با کیفیت برای بازدیدکنندگان و حفظ کیفیت محیط زیست که همه چیز به آن وابسته است، معرفی می‌نماید (Buultjens et al., 2005).

نه تنها در ایران بلکه در جهان، مقاصد عمده اکوتوریستی، مناطق حفاظت‌شده به ویژه پارک‌های ملی می‌باشند این در حالی است که مناطق حفاظت‌شده دارای ارزش‌های مهم زیست محیطی هستند و عمدتاً در محیط‌های حساس و شکننده ایجاد می‌شوند. بنابراین بسیار مهم است که گردشگری در این مناطق پایدار باشد هر چند که گردشگری پایدار، مفهومی کاملاً شفاف و مشخص نیست بنابراین، عملیاتی نمودن آن مشکل است (Buultjens et al., 2005).

در ایران مناطق تحت حفاظت به چهار رده آثار طبیعی ملی، مناطق حفاظت‌شده، پناهگاه‌های حیات وحش و پارک‌های ملی تقسیم می‌شوند.

پارک‌های ملی مناطقی هستند که دارای نمونه‌های برجسته از سیمای زمین‌شناسی، بوم‌شناسی و جغرافیایی که دارای اهمیت ملی هستند، می‌باشند و با هدف حفاظت و نگهداری دائمی و

بهره‌برداری معنوی (لذت‌جویی) در شرایط طبیعی انتخاب می‌گردند. بهره‌برداری از این مناطق برای استفاده‌های غیرمصرفی و تفریحی و آموزشی - پژوهشی، با امکانات و تسهیلات لازم، قابل انجام است (مجنونیان، ۱۳۷۹، ص ۶). در مجموع عدم مدیریت صحیح فعالیت‌های گردشگری می‌تواند نابودی طبیعت را در مناطق حفاظت شده سبب شود و توجه زیاد به گردشگری مبتنی بر طبیعت می‌تواند مانعی بر سر راه حفاظت مؤثر از منابع طبیعی باشد (Cunha, 2010).

در عمل هیچ‌یک از ارزش‌های پارک‌ها و مناطق از نظر توجیه موجودیت آنها، برای تصمیم‌گیران دولتی به اندازه تفرج و توریسم موفق نبوده‌اند. تفرج‌گاه‌های ایجاد شده در سطح پارک‌های ملی هیچ‌کدام نتیجه ارزیابی حاصل از مطالعات منابع فیزیکی و بیولوژیکی پارک‌ها نیست. به همین دلیل اثرات استفاده انسانی در تعداد اندکی از تفرج‌گاه‌هایی که ساخته شده کاملاً مشهود است و این احتمال وجود دارد که توانایی ارائه خدمات تفرج‌گاهی پایدار را در دراز مدت نداشته باشند (مجنونیان، ۱۳۷۹، ص ۲۶).

ضرورت پرداختن به گردشگری پایدار و مؤلفه‌های آن در مناطق حفاظت شده آن است که سبب حفظ محیط طبیعی و فرهنگی، رشد اقتصادی و در نتیجه جلوگیری از نتایج توسعه ناپایدار مانند از بین رفتن محیط زیست، تغییر الگوهای زندگی سنتی، فقر و مهاجرت جوامع محلی و در نتیجه از بین رفتن صنعت اکوتوریسم در منطقه می‌شود.

مجموعه حفاظت‌شده توران، به مساحت ۱۴۶۴۹۹۲ هکتار، وسیع‌ترین مجموعه مورد حفاظت در ایران می‌باشد که در جنوب شاهرود در استان سمنان قرار گرفته و البته قسمت کوچکی از جنوب شرق آن در محدوده استان خراسان جنوبی واقع شده است (طرح مدیریت مجموعه توران، جلد ۱۵). این منطقه با وجود پتانسیل بالای آن در جذب گردشگر طبیعت‌گرد و برخی مزایای دیگر به دلیل عدم توجه جدی به آن و فقر فرهنگی و مشکلاتی مانند کمبود آب، با فقر شدید اقتصادی، بیکاری و مشکلات دیگر روبرو شده است که نتیجه آن مهاجرت مردم بومی به ویژه جوانان، پدید آمدن مسئله قاچاق مواد مخدر، از بین رفتن سنت‌های اجتماعی و روش‌های سنتی در معماری، کشاورزی و غیره شده است.

توسعه اکوتوریسم پایدار با توجه به جاذبه‌های طبیعی و فرهنگی منطقه، می‌تواند علاوه بر آنکه سبب حفظ محیط زیست و سنت‌های اجتماعی شود، سطح رفاه و درآمد جامعه محلی را بالا برده و به عنوان ابزار اصلی توسعه پایدار منطقه استفاده شود.

آنچه از مطالعات صورت گرفته در منطقه بر می‌آید، آن است که منطقه جهت کاربری‌های تفریحی ناحیه‌بندی شده است ولی می‌بایست توسعه اکوتوریسم متمرکز و پراکنده تحت شرایط گردشگری پایدار انجام شود تا ضمن بهره‌برداری و حداکثر کردن مطلوبیت گردشگران، منابع و جاذبه‌های گردشگری منطقه نیز جهت بهره‌برداری‌های آتی حفظ شود.

توسعه پایدار گردشگری با در نظر گرفتن مؤلفه‌ها و شاخص‌های توسعه پایدار انجام می‌شود که در هر منطقه می‌بایست با در نظر گرفتن آنها مبادرت به برنامه‌ریزی، اجرای برنامه‌ها و در نهایت کنترل پایداری برنامه‌ها نمود. از آنجا که در منطقه مورد مطالعه هنوز برنامه‌ریزی توسعه پایدار به شکل جدی انجام نگرفته است و از طرفی مقصد در حال جذب هر چه بیشتر گردشگران می‌باشد، بنابراین، ضرورت پرداختن به توسعه پایدار و شاخص‌های آن هر چه بیشتر به نظر می‌رسد.

1-3- اهمیت و ضرورت موضوع پژوهش

انجام تحقیق مورد نظر در دو حوزه ضرورت شامل انجام تحقیق از نظر مبانی نظری و از نظر کاربردی قابل بررسی است.

1-3-1- ضرورت انجام پژوهش از نظر مبانی نظری

علی‌رغم پژوهش‌هایی که در حوزه توسعه پایدار انجام شده است، وجود منابعی به زبان فارسی در خصوص گردشگری پایدار که بتواند منطبق بر نیازهای گردشگری ایران باشد، محسوس نیست. علاوه بر آن، پرداختن به مقوله توسعه پایدار در حوزه گردشگری مبتنی بر طبیعت بسیار کم بوده است. همان‌طور که پیش از این گفته شد از نیازهای یک سیستم مدیریت پایدار، پایش آن می‌باشد که این امر با استفاده از شاخص‌های خاص صورت می‌گیرد. با توجه به این که این شاخص‌ها در هر موضوع و مکان، منحصر به فرد بوده و باید به صورت بومی به کار برده شود، با استفاده از ادبیات پژوهش‌های انجام شده، شاخص‌هایی استخراج شده و با نظر خبرگان در این پژوهش به کار رفته است. در مجموع، ادبیات نظری اراده شده در مورد گردشگری پایدار و شاخص‌های اندازه‌گیری پایداری از نقاط قوت تحقیق پیش رو می‌باشد.

1-3-2- ضرورت انجام پژوهش از نظر کاربردی

بهره‌برداری از منابع طبیعی در جهت استفاده‌های گردشگری، سبب آسیب رساندن به این منابع در طول زمان می‌شود. آنچه می‌تواند این منابع را حفظ کند نه تنها حراست صرف از آنها، بلکه بهره‌برداری مناسب و پایدار از آنهاست که سبب رضایت گردشگران و حفظ این منابع می‌شود. برای آن که بتوانیم برآوردی از وضعیت منابع طبیعی، حفاظت از فرهنگ و سنت محلی و حفظ منفعت سایر ذی‌نفعان داشته باشیم، می‌بایست روش مدیریت مقاصد گردشگری طبیعی را کنترل نماییم. به همین دلیل اثرات حاصل از گردشگری را با استفاده از شاخص‌ها در ابعاد مختلف پایش می‌کنیم تا به نقطه بهینه در حفاظت و بهره‌برداری برسیم. لازم به ذکر است، تنها پایش یک بعد یا

استفاده از شاخص‌های محدود می‌تواند مدیران را به نتایج اشتباه رهنمون سازد. در حالی که ،
نگاهی یکپارچه و چندبعدی می‌تواند به بهترین شکل به پیاده‌سازی گردشگری پایدار مناسب به
مقصد گردشگری منجر شود.

1-4- اهداف

1-4-1- اهداف اصلی

هدف اصلی این تحقیق استخراج مؤلفه‌ها و شاخص‌های ارزیابی اثرات گردشگری و بررسی
وضعیت کنونی و مطلوب آنها در سه بعد اکولوژیکی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است که منجر
به ارائه راهکارهایی به مدیریت گردشگری منطقه حفاظت‌شده توران در جهت کاهش فاصله
وضعیت موجود و مطلوب خواهد گردید.

1-4-2- اهداف فرعی

اهداف فرعی تحقیق مشتمل بر بسط دانش نظری و تجربی و اعتبار افزایی به مطالعات تجربی
در خصوص موضوع تحقیق می‌باشد.

1-5- سؤالات و فرضیه‌ها

1-5-1- سؤالات

سؤال‌های کلیدی پژوهش عبارتند از:

- مؤلفه‌ها و شاخص‌های عمده ارزیابی گردشگری پایدار در ذخیره‌گاه زیست کره توران کدام است؟
- وضعیت کنونی و وضعیت مطلوب ذخیره‌گاه زیست کره توران بر اساس شاخص‌های مذکور چگونه است؟
- آیا می‌توان طبیعت منطقه را با این مطالعات جهت برنامه‌ریزی اکوتوریسم گسترده و متمرکز آماده ساخت؟
- آیا این مطالعه می‌تواند منجر به الگوی نمونه برای سایر مطالعات و کاربری‌های مجاز و مشروط در سطح کشور و منطقه شود؟